

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 132 2011

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Magnus Bergvalls Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2012 och för recensioner 1 september 2012. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-29-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2012

man till allmän modernitetsdiskurs och subjektsteori sker kort sagt alltför kvickt, när Hermansson till exempel om Hanne Ørstaviks *Kjerlighed* skriver: "Framställningen av hur Vibeke först närmar sig och sedan fjärrar sig från Tom genljuder av den tongivande synen på kärleken i västvärlden under 1600-talet, då kärlekens fullbordans ansågs innebära dess död. Men paradoxalt nog aktualiserar samma passage i romanen ett av de utmärkande drag som Bauman tillskriver den postmoderna tillvaron [...]" (93)

Lika obetänkt sker övergången när hon om en detalj i intrigen i Magnus Dahlströms *Hem* konstaterar: "I likhet med polisundersökningen förutsätter de sociala myndigheternas utredning en av subjektet oberoende kunskap som finns där ute, färdig att avtäckas. En sådan positivistisk kunskapssyn har under 1900-talets senare del ifrågasatts av en rad vetenskapsteoretiker och filosofer. I *Det postmoderna tillståndet* från 1979 diskuterar Jean-François Lyotard avklängandet av vad han kallar 'de stora berättelserna' [...]" (206)

I sådana passager river Hermansson såväl roman-texten som den teoretiska texten ur sina historiska sammanhang. Resultatet blir vad den gamle litteraturhistorikern Sven Linnér i sin alljämt giltiga metodgenomgång *Litteraturhistoriska argument* betecknar som en "grund" överensstämmelse mellan den litterära texten och den filosofiska eller teoretiska diskursen.

Ett rum för sig är en angelägen och skarpsynt avhandling som därför hade blivit än skarpare med en fastare teoretisk och historisk kontext. Hermansson hade då kunnat rata mer allmänna resonemang om subjektets historia från Marcus Aurelius och framåt. I gengäld hade hon kunnat fördjupa analyserna av 1990-talets subjektivitetsteoretiker, Giddens, Bauman, Butler, Žižek med flera, för att undersöka deras specifika bidrag till förståelsen av den mänskliga tillvaron i det skymmande 1900-talets västvärld.

Avhandlingen rymmer faktiskt ansatser till en sådan förklarande kontext. Man möter den mot slutet, i det redan citerade avsnittet där Hermansson talar om hur de litterära gestaltningarna utgör symboliska reaktioner på "den nyliberala interpellationen" och dess motstridiga krav på det postmoderna subjektet: å ena sidan förväntas människan vara totalt flexibel, å andra sidan ska hon ha stabil identitet.

I detta perspektiv framträder också den större re-

levansen i Hermanssons studie. För trots de smärre brister jag noterat lyckas *Ett rum för sig* använda litteraturen för att ge en definition av 1990-talets människa. Vem är denna människa? Någon som sitter i *ett rum för sig*, svarar Hermansson. En människa som söker stadga i sitt namn, sin kropp, sitt privata rum och sina intima relationer. Det är en liten, privat värld och omkring den välver sig ett samhällsrum befolkat av medmänniskor som blivit motmänniskor. Denna människofigur upplever att hon äger inre kärna, ego och individualitet. Samtidigt visar Hermanssons tolkningar hur samma figur förlorar kommunikationsförmågan så snart hon går ut genom dörren. Hårdhet i det inre paras med upplösning i det yttre.

Så lyckas Hermansson spåra politikens avtryck i den litterära fantasin. 1990-talets subjekt är teoretiskt sett djupt motsägelsefullt, men motsägelsen är betingad av en ideologisk horisont som avkräver "både total flexibilitet och en stabil identitet". När nyliberalismen bearbetas litterärt ger den alltså upphov till en existentiell ekvation utan lösning, eftersom individen förutsätts finna hela sin identitet och mening i sig själv, samtidigt som hon också förutsätts anpassa sig till det omgivande marknadssamhället.

Så blir *Ett rum för sig* inte bara en avhandling i litteraturvetenskap, utan också en tidsdiagnos. Den handlar om ett mänskligt liv som slits itu därför att det mist sin sociala mening. Den handlar om ett mänskligt liv som är hänvisat till sig självt och därför är berett att kasta sig emot vem som helst som öppnar famnen. Hermansson ger kort sagt ett viktigt bidrag till förståelsen av det nutida tillståndet i våra samhällen och vår politik: ett överflöd av utmaningar, pengar, behov, uppgifter och krav, men ett minimum av samhälle.

Stefan Jonsson

Katarina Bernhardsson, *Litterära besvär. Skildringar av sjukdom i samtida svensk prosa*. Ellerströms. Lund 2010.

Katarina Bernhardssons avhandling *Litterära besvär. Skildringar av sjukdom i samtida svensk prosa* är uttryckligen tillkommen inom ämnet litteraturvetenskap, men har hämtat inspiration från den fortfarande relativt nya, övervägande anglosaxiska forskningsinriktningen 'medical humanities', som avser att komplettera medicinens dominerande na-

turvetenskapliga perspektiv med perspektiv som beaktar patientens subjektiva erfarenheter och livsvärld. I ett stort inledande kapitel får medical humanities här sin första verkligt fylliga presentation på svenska – naturligt nog med tyngdpunkten på underavdelningen ”litteratur och medicin”.

Avhandlingen greppar överhuvudtaget över mycket. Den utgör en tematisk, kontextuellt och intertextuellt betonad studie av sju romaner från 2000-talet som alla handlar om allvarlig sjukdom, närmare bestämt om upplevelser av allvarlig sjukdom som påverkar de sjukas identitet, deras ’integrated personhood’, och tvingar dem att i större eller mindre utsträckning omformulera sin syn på sig själva och på världen. Målet är, heter det genast i början, att analyserna ska lyfta fram både de existentiella och de tidsbundna uttrycken i dessa skildringar. Romanerna är sinsemellan mycket olika och som det också genast slås fast är det inte ens självklart att de alla är romaner. (Två av dem, Sara Mannheimers *Reglerna* och Åsa Ericssdotters *Kräklek* gränsar till prosalyriken.) Debutanten Maria Fagerberg skriver i *Svart dam* om en ung kvinnas sista tid på sjukhus. Den etablerade Carl-Henning Wijkmarks Augustbelönade *Stundande natten* handlar om en gammal mans död. P.O. Enquists *Boken om Blanche och Marie* handlar om Charcots favorithysterika som här, tack vare Enquists fantasi, sammanförs med Marie Curie. Torgny Lindgrens tuberkulosroman *Pölsan* fjärmar sig ytterligare ifrån realismen medan Anders Paulruds *Fjärilen i min hjärna*, som utkom strax efter författarens död i lungcancer, blandar självbiografi och fiktion.

Bernhardssons tillämpning av termen tematisk läsning är hämtad i första hand från litteraturvetaren Werner Sollor och filosofen Menachem Brinker. Teman uppfattas inte som något som förenar alla verkets delar utan de är, med Sollors formulering, ”middle-range textual elements that may be selected and identified by a reader because they are neither unique to only one text nor shared by much of world literature.” (s. 22) Med det tydligt uttalade förbehållet att sjukdom ingalunda är det enda temat i de valda verken är studien uppdelad i fem kapitel som sägs fånga fem olika sätt att gestalta sjukdom.

De fem analyskapitlen har alla metaforiska rubriker. Kapitel II, som behandlar Fagerbergs och Wijkmarks verk, heter ”Sjukdomen som exil”. Exilbegreppet kan, som Bernhardsson själv betonar, sägas vara ett slags överordnad rubrik också för de senare kapitlen. Bachtins term kronotop visar sig

fungera utomordentligt för att fånga in vad sjukrummet innebär. De populärkulturella hänvisningarna hos Fagerberg friläggs lika omsorgsfullt som de högkulturella hos Wijkmark – i det senare fallet imponeras man inte minst av den utförliga genomgången av tänkbara intertexter till fladdermusmotivet. Övertygande visas hur huvudpersonerna i båda verken å ena sidan avvisar de traditionella kristna tröstgrunderna, men å andra sidan ändå till slut förmår bejaka jag-upplösningen: för Fagerbergs Nina handlar det om att uppgå i en gemenskap och i någon mening återvända till fosterstadiet, för Wijkmarks Hasse snarare om att i ensamhet uppgå i naturen. Eventuellt kunde det här ha varit intressant med en utblick mot 1800-talets omsorgsfullt registrerade dödsbäddar som de beskrivits bland annat av Philippe Ariès.

Kapitel III, ”Den sjuka kvinnokroppen som slagfält”, börjar med att placera in *Boken om Blanche och Marie* i Enquists författarskap. (Det är uppenbart att Bernhardsson inte bara är väl förtrogen med alla de större författarskap hon behandlar, utan också har en imponerande förmåga att presentera materialet så att det ter sig överskådligt och tillgängligt även för mindre litterärt bevandrade läsare.) Hon diskuterar grundligt författarposition, form och innehåll, symbolik, förhållandet mellan fakta och fiktion och – inte minst – hur Enquists undersökande, essäistiska snarare än episka berättarteknik ska förstås. Fokus är i första hand på Blanche Wittman och Bernhardsson visar hur hon inte bara gestaltas som det objekt hon kommit att bli i vetenskapshistorien, utan också hur hon erövrar en subjektspostion. Tolkningen utgår ifrån André Brouillets berömda målning ”Une leçon clinique a la Salpêtrière”, som spelar en stor roll i romanen, och Bernhardsson går i dialog både med den omfattande och snåriga vegetationen av kulturhistoriska hysteri-analyser och med källmaterialet om den historiska Blanche. Vidare visar hon på att det finns paralleller mellan Blanche och Charcot, mellan Blanche och Marie – som i samband med skandalen kring sitt förhållande med en gift man också hon blev föremål för en större publiks lystna blickar – och till och med mellan Blanche och Enquist själv.

Kapitel IV, ”Ätstörningar som gränssjukdom”, tar upp Ericssdotter och Mannheimer som skriver om bulimi respektive anorexi. Analyserna görs mot bakgrund av den stora mängd feministiska tolkningar som finns av ätstörningar som fenomen, och av sociologiska, antropologiska och filosofiska sätt att se på kroppen och kroppens symbolik. Som ka-

pitelrubriken låter förstå är det grundläggande temat kampen om kroppens gränser, kampen mot den egna kroppens hotfulla svällande över gränserna – både bildligt och bokstavligt. Också här går Bernhardsson grundligt och pedagogiskt till väga även om man kanske kan tycka att hon även hade kunnat betona att *Reglerna* knappast bara handlar om sjukdom, utan också om den moderna människan mer generellt, om egocentricitet, alienation och kontrollbehov.

Kapitel V, ”Smittan som paradoxal livgivare”, ägnas Torgny Lindgrens *Pölsan*, som genast från början karakteriseras som svåranalyserad i kraft av sin mångtydighet, sin självreflexivitet och meta-fiktivitet. Till skillnad från tidigare forskare ägnar sig Bernhardsson inte i första hand åt de bibliska, kristna meningsmönstren, utan läser i stället romanen som en karnevalistisk uppochnervändning av sjukdomstematiken. Den bild som i avhandlingens inledning målades upp av sjukdom som det avvikande, onormala och oväntade ersätts av sin motsats: det är immuniteten – oförmågan att bli sjuk – som framstår som det onormala och problematiska medan sjukdomen och smittan blir det naturliga, det som gör en människa mänsklig. Med hjälp av tropen katakres – sammanblandning av bildliga uttryck – och med stöd i Anders Tyrbergs läsning av en annan Lindberg-roman, *Hummelbonung*, visar Bernhardsson hur Lindgren utför förflyttningar eller språng mellan olika betydelsenivåer: immunitet kommer att betyda en allmän oförmåga att bli berörd, medan däremot den fysiska mottagligheten för smitta får betyda också psykisk och känslomässig berörbarhet och närhet till andra människor. Ja, smittan växer ut till en symbol för kultur och kulturell spridning, blir en bild för kulturens påverkan och i sista hand också för romanens möjliga påverkan på läsaren. Mot slutet av kapitlet går kontextualiseringen väl fort – det gäller kanske framförallt de snabba jämförelserna med Simone Weil och Birgitta Trotzig (s. 235) – och man kan också fråga sig varför avsnitten ”Myter om lungsothen” och ”Sjukrollen och sjukdomen som identitet” inte kommit något tidigare.

Kapitel VI, om Paulruds *Fjärilen i min hjärna*, heter ”Sjukdomen som självframställning”. Termen ’självframställning’ hämtar Bernhardsson från Arne Melberg, som använder den för att beteckna en överskridning av gränsen mellan fiktion och självupplevd verklighet: den innebär nämligen att en text kan vara både litterär och sakligt verklighetsbeskrivande. Paulruds konstruktion av sig

själv leder bortom det självbiografiska i det att han förändrar, lägger till, drar ifrån. Begreppen självbiografi, dubbelkontrakt och autofiktion reds ut liksom också patografi och metapatografi. Bernhardsson visar hur bilden av sjukdomen som resa eller exil stämmer särskilt väl just i det här fallet eftersom Paulrud alltid sett sig själv som resenär, och ger sig ut på resa också som sjuk. Han skriver in sig i en tradition av föregångare – Bernhards-son uppmärksammar särskilt Laurence Sterne och Italo Svevo – och samtidigt blir han en föregångare för läsarna, som ju vet att de själva har sitt eget döende framför sig. Titelns fjäril, som anspelar på den autentiska röntgenbilden av Paulruds hjärna, vill Bernhardsson se som en symbol för själen och andningen, men ytterst också för den bok som läsaren håller i handen. Dessutom drar hon helt naturligt en parallell till en tio år äldre bok om att dö en förtidig död, den franske journalisten Jean-Dominique Baubys *Fjärilen i glaskupan*.

Avslutningen är försiktigt hållen – möjligen något för försiktig. Bernhardsson betonar dels att romanerna rymmer fler teman än dem hon tar upp och dels att vissa teman går igen i flera romaner. Däremot knyter hon egentligen inte ihop analyserna trots att det skulle ha varit fullt möjligt, exempelvis i tecknet av den genomgående identitetsdiskussionen. Också när det gäller de avslutande resonemangen om forskningsområdena medical humanities och litteratur och medicin hade man kunnat tänka sig djärvare perspektiv än de som förs fram här. Bernhardsson ställer den viktiga frågan huruvida den nuvarande mångvetenskapligheten kan utvecklas till en genuin tvärvetenskaplighet, men något egentligt svar vågar hon sig inte på.

Invändningarna väger emellertid lätt: förutom oviljan till tydliga egna ställningstaganden handlar de egentligen bara om en del upprepningar och en viss spretighet. Avhandlingen är både rik och gedigen, akribin utmärkt och språket på det hela taget säkert; även noterna, som omfattar närmare hundra sidor, utgör utomordentligt intressant läsning. Framförallt lär ingen som är intresserad av medical humanities kunna gå förbi det här arbetet. Bernhardssons uttalade förhoppning har varit att visa att skönlitterära sjukdomsskildringar är värda att utforska både för vad de kan lära oss om sjukdomsupplevelser och för vad de kan lära oss om litteratur. Den förhoppningen har i högsta grad gått i uppfyllelse.

Merete Mazzarella